

ISTORIOGRAFIE

Repere din activitatea lui George Enescu reflectate în presa românească a anilor 1912-1914¹

Camelia-Anca Sârbu

Cercetarea presei românești despre George Enescu, demarată de subsemnata acum cinci ani, a dus până în prezent la identificarea unui număr impresionant de articole de presă, unele dintre ele mai puțin cunoscute, oferind completări și clarificări privind biografia și activitatea marelui muzician, în special în România.

Perioada 1912-1914 este marcată de prestațiile impunătoare ale muzicianului român în țară (în capitală, dar mai ales în provincie), de inițiativa sa de sprijinire a creației tinerilor compozitori români prin instituirea unui premiu național de compoziție (susținut în mare parte din fonduri proprii), de includerea în programele de concert, mai ales din ipostaza de dirijor, a unor capodopere ale muzicii universale mai dificil de interpretat, de numeroasele concerte caritabile în care s-a implicat cu devotament.

Au fost identificate în total peste 200 de articole, reprezentând scurte anunțuri (unele dintre acestea preluate de mai multe ziare), cronici, interviuri, articole mai ample despre personalitatea muzicianului, toate formează un caleidoscop care compune cronologia vieții și activității lui George Enescu.

Majoritatea articolelor sunt publicate în anii 1912 și 1914, pentru acest demers fiind consultate 26 de titluri de ziare și reviste.

Anul 1912 este foarte productiv pentru Enescu. Susține remarcabile recitaluri în Franța, în special la începutul anului, concertează pentru prima oară la Budapesta, realizează primul turneu în provincie în scopul instituirii unui premiu național de compoziție. În calitate de compozitor, i se cântă în primă audiție la Berlin *Simfonia I* și începe lucrul la *Simfonia a II-a* pe care o va termina spre sfârșitul anului 1914.

¹ O versiune a acestui text a fost prezentată în cadrul ediției a XXI-a a Simpozionului Internațional de Muzicologie „George Enescu”, din data de 22 septembrie 2023.

Unul din articolele publicate în *Tribuna poporului* în luna ianuarie, având ca subiect interpretarea de către Orchestra Filarmonică din Arad a lucrării *Pastorală fantezie pentru orchestră mică*¹ de George Enescu, reproduce și răspunsul compozitorului la scrisoarea pe care i-a trimis-o secretarul Filarmonicii din Arad, Iosif Wagner, pentru a-i cere permisiunea să înscrie această lucrare în program. Enescu îi mulțumește pentru inițiativă, autocaracterizându-se astfel: „Având un fond de educație germană și locuind la Paris, pe care îl iubesc din toată inima, fiind român din naștere, sunt esențialmente internațional și țin în chip artistic să trec ca atare, cu toată adorația ce o am pentru țara mea natală și pentru nenumăratele comori ale folclorului român.”² Muzicianul își anunță în această scrisoare și prima manifestare a sa ca violonist la Budapesta, la începutul lunii martie.

Entuziasmul publicului a fost mare după cele două concerte oferite alături de orchestra Wiener Tonkünstler dirijată de Oscar Nedbal la Budapesta, Enescu interpretând *Concertul pentru vioară și orchestră* de Saint-Saëns, *Dublu Concert pentru vioară, violoncel și orchestră* de Brahms și *Triplu Concert pentru pian, vioară, violoncel și orchestră* de Beethoven (cu Pablo Casals și Donald Tovey).

Majoritatea articolelor din anul 1912 sunt focalizate pe concertele susținute de Enescu pentru a obține sumele necesare înființării unui premiu național de compoziție și pentru a asigura, astfel, pârguile dezvoltării muzicii camerale și simfonice românești. Muzicianul mărturisește, în două interviuri acordate publicațiilor *L'Indépendance Roumaine*³ și *Doljiul* (Craiova)⁴ că, în urma reproșurilor care i s-au formulat adesea referitoare la insuficiența sa implicare în viața concertistică din afara capitalei, s-a hotărât, înainte să se dedice exclusiv compoziției, să susțină un mare turneu, însoțit de pianistul Theodor Fuchs, în principalele orașe din provincie, precum: Craiova, Ploiești, Brăila, Galați, Iași și Botoșani.

Visul neîmplinit al muzicianului de a avea mai mult timp pentru creație apare deja conturat încă din acea perioadă. Enescu se referea chiar la un ultim turneu de concerte, pentru a se dedica apoi exclusiv compoziției: „Doresc liniștea recreativă, condiția esențială în viața compozitorului. Nu pot afirma nimic cu certitudine. Mărturisesc, căci de doi ani n-am mai scris o notă.”⁵

Epuizat de atâtea concerte ce îi răpeau din timpul prețios pe care ar fi dorit să-l dedice creației, la doar două zile de la întoarcerea din Budapesta,

¹ Lucrarea *Pastorală-fantezie pentru orchestră mică* a fost terminată de Enescu la data de 10 ianuarie 1899, la Paris, și interpretată în primă audiție absolută, probabil, la data de 12 (24) ianuarie 1899, de Orchestra Colonne dirijată de Edouard Colonne. (Vezi și: *George Enescu în presa românească, vol. I (1890-1900)*, Ediție îngrijită, adnotată și prefațată de Florinela Popa și Camelia Anca Sârbu, Editura Muzicală, București, 2018, p. 13).

² Autor [?], în *Tribuna Poporului*, Arad, an XVI, nr. 1, 1 (14) ianuarie 1912, p. 9.

³ M., în *Tribuna Poporului*, Arad, an XVI, nr. 7, 10 (23) ianuarie 1912, p. 5.

⁴ Gabriel Mera, în *Doljiul*, Craiova, an VI, nr. 1061, 24 februarie 1912, p. 2.

⁵ Ibidem.

Enescu se mobilizează și pentru acest turneu de concerte din câteva orașe ale României. Importanța acestor manifestări era evidentă, fiind pentru prima dată când lua contact cu publicul din unele localități. Muzicianul a avut succese de proporții, prezentându-se cu un program accesibil, constituit din lucrări de Veracini, Sarasate, Thomson, Paganini, Dvořák și mici piese aranjate de Kreisler. „Pretutindeni am avut săli pline. Primire deosebit de entuziastă am avut, însă, la Craiova, Botoșani, Iași și București”, afirmă Enescu într-un alt interviu realizat de Alexandru Șerban în *Flacăra*.¹ După concertul de la Teatrul din Craiova, directorul Conservatorului, Grigore Gabrielescu, i-a oferit muzicianului o frumoasă cunună de lauri din argint. Alte două personalități marcante ale aceleiași localități, medicul Constantin Schina și profesorul Alexandru Bărbulescu, reprezentând Societățile „Hora” și „Lira”, i-au înmănat maestrului, în semn de recunoștință, o statueta din bronz.

Un public puternic exaltat l-a întâmpinat și la Iași unde „toate piesele programului au fost redade dumnezeiește fiind mai presus de orice laudă”²-este, probabil, părerea lui Tudor Arghezi care semnează cu N. [Nae] Theodorescu o cronică substanțială în revista ieșeană *Arta română*. În încheierea acestui articol, remarcabilul scriitor relatează: „publicul părea că nu voia să mai plece, așa că a cântat în afară de program mai multe bucăți de Pugnani, Bach etc., după care la ieșire toată lumea îl aștepta să-l mai vadă, în ovațiuni și strigăte de «ura!», precedate de cuvintele: «trăiască cel mai mare artist român!», «trăiască marele Enescu!» și formându-se un impozant cortegiu, a fost condus până la hotel în strigăte de ura, iar aici mulțimea tot aclamându-l, Enescu a deschis fereastra mulțumind tuturor de această frumoasă manifestație și fiind convins că Iașii merită din când în când atențiunea unui mare artist.”³

Singurul jurnalist care publică în ziarul botoșănean *Libertatea* o amplă și impunătoare cronică despre concertul dat de Enescu la Botoșani, Christian Ciomac, consideră că interpretarea acestuia este inegalabilă datorită înțelegerii și simțirii profunde a creației și a compozitorului: „aș putea afirma că ceea ce este excepțional la Enescu nu este nici sentimentul ce-l pune, nici tehnica ce o are, ci desăvârșita pricepere a operei ce o interpretează. În niciun moment el nu cântă, ci explică.”⁴

Cele două recitaluri susținute cu Theodor Fuchs în același scop la Ateneul Român au atras 23 de anunțuri și cronici în presa românească. Sala era plină până la refuz, o bună parte din public stătea în picioare. Enescu a dat șase bis-uri, „venea iar și iar la rampă, bisa și cânta bucăți afară din program, dar

¹ Al. [Alexandru] Șerban, în *Flacăra*, București, an 1, nr. 47, 8 septembrie 1912, pp. 369-370.

² N. [Ion Nae?] Theodorescu [pseudonimul scriitorului Tudor Arghezi?], în *Arta Română*, Iași, an 5, februarie-martie 1912, nr. 2 și 3, p. 56.

³ Ibidem.

⁴ Christian Ciomac, în *Libertatea*, Botoșani, an XII, nr. 10, 11 martie 1912.

lumea nu se mai sătura și numai stingerea lămpilor a putut scoate publicul din sală.”¹

La al treilea și ultimul concert oferit de Enescu la Ateneu înainte de plecarea sa la Berlin (unde urma să i se interpreteze în primă audiție *Simfonia I*), de data aceasta s-a alăturat și Dimitrie Dinicu împreună cu Orchestra Ministerului Instrucțiunii Publice, care fusese criticat de unii critici datorită ignoranței manifestate în fața demersurilor lui Enescu de a strânge fonduri pentru Premiul Național de Compoziție. În acest sens, un autor din *Viitorul* declara: „Am fi dorit, însă, să-l auzim pe d-l Enescu cu orchestra. Pentru prea rare ocazii când ne este dat să-l avem ca oaspete, s-ar putea face acest sacrificiu. [...] Să sperăm că pentru concertul viitor, d. Enescu va insista mai mult, și d. Dinicu se va lăsa convins mai ușor.”² Programul a fost destul de încărcat, Enescu prezentând ca solist două concerte pentru vioară și orchestră, cel de Beethoven și *Concertul în si minor* de Saint-Saëns. În interpretarea orchestrei a răsunat, probabil în primă audiție românească, *Invențiune în si bemol major* de J. S. Bach, transcripție pentru orchestră de George Enescu³ și cele două *Rapsodii Române* dirijate de compozitor. Succesul eclatant al muzicianului transpore în ziarele vremii, de data aceasta fiind „rechemat de 20 de ori de către aplauzele furtunoase ale publicului, al cărui semnal îl dă chiar familia princiară.”⁴

Concluziile financiare ale turneului constituie un subiect de interes pentru cronicarii români. Transpare că, din aceste concerte Enescu a reușit să strângă suma de 20.800 de franci, la care s-au adăugat și alte donații incluzând 1.000 de franci oferiți de Majestatea Sa Regina Elisabeta și 1.000 de franci subscripția președintelui Senatului, G. Grigore Cantacuzino, ajungând la un total de 24.000 de franci.

Muzicianul și-a continuat drumul spre Berlin, apoi spre Paris. A revenit în țară mai târziu decât de obicei, datorită multor angajamente pe care le-a avut în străinătate. Era așteptat cu nerăbdare la Sinaia, așa cum îi transmite baritonul și violonistul Edgar Dall'Orso, secretarul Reginei Elisabeta, prin intermediul unei cărți poștale pe care i-o trimite la 4 septembrie 1912: „Vă așteptăm cu nerăbdare. Luați un tren înainte de sâmbătă. În orice caz, duminică la ora 11 vă va aștepta o mașină. Regina v-a pregătit un cadou pentru a vi-l oferi în ziua aniversării dvs. Plouă de două zile și două nopți. În afară de aceasta, îl avem pe Dinicu la Cazino.”⁵ Ajuns la Sinaia, susține, ca de obicei,

¹ B., în *Adevărul de dimineață (Dimineața)*, an IX, nr. 2868, 29 februarie 1912, p. 1.

² Rom. O., în *Viitorul*, București, an V, nr. 1452, 23 februarie 1912, p. 3. Reluat și în: *Voința Națională*, București, an XXVIII, nr. 7961-3, 23 februarie 1912, p. 2.

³ Lucrarea *Invențiune în si bemol major*, transcripție pentru orchestră de George Enescu a fost interpretată în primă audiție absolută la data de 8 martie 1911, la Salle Gaveau, dirijor - Pierre Monteux.

⁴ Autor [?], în *Voința Națională*, București, an XXVIII, nr. 7975-2, 10 martie 1912, p. 2.

⁵ Carte poștală ilustrată din patrimoniul Muzeului Național „George Enescu”; manuscris autograf – Edgar Dall'Orso; text în limba franceză; Sinaia – Castelul Peles, 4 septembrie 1912.

multe recitaluri. Se pare că în perioada de ședere aici are parte de o vreme în general ploioasă, căci într-un interviu publicat în *Flacăra*, mărturisește: „Puțin îmi pasă de vreme. Aici stau toată ziua închis la palat și cânt. Ș-afară de asta, mie îmi place ploaia și zăpada. Îmi fac bine.”¹

În anul 1913, Enescu își continuă periplul concertistic în Franța, România și Germania. În București, își aduce aportul la dezvoltarea culturii muzicale, la formarea unui public atent și sensibil în fața unui repertoriu mai complex și greu de asimilat.

În acest sens, un reper al anului îl constituie concertul dedicat creației lui Richard Wagner de la Ateneul Român (din 24 februarie/9 martie), avându-i ca protagoniști pe Orchestra Ministerului Instrucțiunii Publice condusă de George Enescu. Programul a fost neobișnuit, destul de solicitant atât pentru interpreți, cât și pentru public: Uvertura la *Faust*, „Apoteoza lui Hans Sachs” din opera *Maeștrii cântăreți din Nürnberg* (în primă audiție românească), „Călătoria lui Siegfried pe Rin” din *Amurgul zeilor*, Preludiul la actul I din *Parsifal*, „Marșul funebru” din *Amurgul zeilor* și „Preludiul” și „Moartea Isoldei” din *Tristan și Isolda*. Concertul a avut și o repetiție generală cu public, „stârnind entuziasmul celor puțini privilegiați care fuseseră autorizați să participe”, notează un autor în rubrica „Le Monde et la Ville” din *L'Indépendance Roumaine*.² În cronica dedicată acestui mare eveniment în ziarul *Adevărul*, criticul Emil Fagure își amintea momentul în care, cu câțiva ani în urmă, Enescu și-a dirijat *Poema Română*. Se gândea de atunci că acest muzician plurivalent va ajunge un mare dirijor, datorită atributelor sale autentice, de înaltă ținută profesională. Jurnalistul este de părere că în concertul wagnerian de acum transpar toate aceste calități pe care le prevedea de mai demult: „Ceea ce a realizat ieri orchestra ministerială sub conducerea sa a întrecut toate așteptările. De altfel, membrii ei nu și-au putut ascunde entuziasmul și s-au asociat cu publicul la ovațiile ce i s-au făcut.” O sugestivă caracterizare a stilului dirijoral al muzicianului este realizată în continuare de același autor: „Fără gesturi mari, conducerea sa e pe cât de cugetată, pe atâta de vibrantă. Bagheta sa previne, indică, subliniază, dă intrările fiecărui instrument, înviorează pauzele, însoțește întreaga linie a motivului, se mlădie în piano și pianissimo, devine imperativă, absolutistă când e vorba să obțină maxim de forță.”³

Enescu a dirijat tot concertul fără partitură, iar la final familia regală „a dat semnalul de aplauze care a izbucnit în rafale triumfale. Până la ieșirea în stradă, domnul George Enescu a făcut obiectul unor demonstrații entuziaste. Ziua de ieri va rămâne o dată importantă în istoria Bucureștiului muzical”⁴, sunt

¹ Al. Șerban, în *Flacăra*, București, an 1, nr. 47, 8 septembrie 1912, pp. 369-370.

² Autor [?], în *L'Indépendance Roumaine*, București, an 36, nr. 11393, 24 februarie (9 martie) 1913, p. 3.

³ Emil D. Fagure, în *Adevărul*, București, anul XXVI, nr. 8426, 26 februarie 1913, p. 3.

⁴ Paddy, în *L'Indépendance Roumaine*, București, an 36, nr. 11395, 26 februarie (11 martie) 1913, p. 2.

aprecierile autorului semnat Paddy, cel care se ocupă de rubricile „Carnet du High-Life” din *L'Indépendance Roumaine*.

Un alt moment marcant al acestui an este cel de la jumătatea lunii octombrie, când Enescu, alături de membrii juriului Premiului Național de Compoziție instituit de el, decernează pentru prima oară distincțiile. Muzicianul s-a ocupat de toate aspectele organizatorice pentru înfăptuirea acestui premiu de compoziție, care devenise o treaptă necesară în evoluția creației muzicale românești. Din rândul marilor personalități din țară, a ales componența juriului: Dimitrie Dinicu, Alfonso Castaldi, Mihail Mărgăritescu, Dumitru Georgescu Kiriac, Ernesto Narice, Constantin Dimitrescu și Theodor Fuchs. Selecția lucrărilor a avut loc în trei ședințe la Casa Școalelor din București. Din 30 de concurenți și 17 lucrări înscrise la concurs s-au decernat următoarele premii: premiul I - Dimitrie Cuclin pentru *Scherzo simfonic*, premiul I onorific - poemul simfonic *Narcisse* de Ion Nonna Otescu, premiul II - Alfred Alessandrescu - pentru uvertura *Didona*.

Într-un interviu acordat în această perioadă unui jurnalist al ziarului *Universul*, Leontin Iliescu, Enescu descrie în linii mari stilul creațiilor prezentate în concurs. Maestrul este de părere că majoritatea tinerilor compozitori caută să se afirme prin încercarea de a descoperi trasee stilistice mai puțin exploatate: „Pot să vă spun acum că cea mai mare parte din operele prezentate se remarcă printr-o mare frică de banalitate. Această tendință e mai simpatcă decât cealaltă. Tendința formelor noi e un semn de bun augur. Compozitorii tineri nu le găsesc câteodată. Dar simplul fapt că ei caută formele noi e un semn îmbucurător pentru viitorul nostru artistic, muzical.”¹

Enescu pare satisfăcut de primele rezultate ale acestui premiu național de compoziție care deschid, în România, un capitol nou privind încurajarea tinerilor compozitori, cu posibile repercusiuni de înaltă valoare pentru viața muzicală românească din perioadele ce vor urma.

Anul 1914 este pentru Enescu la fel de aglomerat în evenimente ca anii precedenți. Concertează în special în Franța, dar și în Spania, Ungaria, Elveția și, desigur, în România. În primă fază, nici izbucnirea Primului Război Mondial nu îl determină să-și anuleze proiectele. Revine în România în septembrie cu gândul de a-și onora apoi promisiunile concertistice din străinătate, însă situația politică tensionantă îl forțează oarecum să rămână în țară și să-și focalizeze toată energia și activitatea aici, pentru un timp pe care începea să-l prevadă din ce în ce mai îndelungat.

Presa românească a acestui an vizează câteva evenimente la care a luat parte Enescu în România, mai ales în luna decembrie. În anul 1914, în București, i-a ființat un nou cotidian, *Steagul*, care într-una din rubricile sale permanente, „Cronica bucureștilor”, radiografiază viața concertistică a capitalei. *Steagul* devine ziarul cu cele mai multe articole din anul 1914 referitoare la muzicianul român.

¹ Leontin Iliescu, în *Universul*, București, an XXXI, nr. 289, 20 octombrie 1913, pp. 1-2.

La sfârșitul anului, în luna decembrie, Enescu începe seria concertelor caritabile cu un recital la care participă împreună cu Theodor Fuchs, organizat sub auspiciile Societății Ortodoxe a Femeilor din România pentru ajutorarea familiilor soldaților bucovineni și transilvăneni decedați în actualul război. Programul se încadrează în repertoriul deja consacrat al celor doi interpreți, cu piese de Nardini, Saint-Saëns, Paganini, Bach, Couperin, Françoer și Tartini.

În timpul Primului Război Mondial, Enescu susține o campanie importantă de promovare a muzicii în România. Dirijează creații vocal-simfonice grandioase, dificil de executat în perioada aceea la noi în țară.

Un reper al anului 1914 îl reprezintă execuția integrală a *Simfoniei a IX-a* de Beethoven (la Ateneul Român, 14/27 decembrie), din care ultima parte nu mai fusese interpretată niciodată în România. A fost un concert memorabil, un eveniment cultural care a rămas în istorie, cu o sală umplută peste capacitatea locurilor disponibile, un public fascinat alcătuit nu numai din oameni obișnuiți, ci și din studenți și personalități culturale marcante, din țară sau din diaspora reîntorși pe meleagurile natale din cauza războiului. Un autor din *Steagul* notează că „Prețurile extrem de scumpe, scuzabile doar prin scopul urmărit, nu au speriat câtuși de puțin publicul nostru...”¹ Concertul s-a desfășurat în folosul Crucii Roșii, protagoniști fiind orchestra Ministerului Instrucțiunii Publice, corul „Carmen” condus de Dumitru Georgescu Kiriac și soliștii: soprana Elena Drăgulinescu, tenorul Remulus Vrăbiescu și basul George Folescu. „Enescu a dirijat întreg concertul pe dinafară. Cu o siguranță, cu o pricepere, cu un elan într-adevăr unice. Impresia pe care ne-a lăsat-o ieri a fost nici mai mult, nici mai puțin covârșitoare. A fost o impresie mai puternică decât însăși aceea pe care Weingartner a fost în stare s-o lase la noi”², consemnează același autor în *Steagul*.

După o săptămână (la 21 decembrie), *Simfonia a IX-a* de Beethoven a fost reluată de Enescu tot la Ateneu, cu aceeași interpretare, iar repetiția care a avut loc cu două zile înainte de concert s-a desfășurat cu prezența publicului. Ambele concerte în care s-a cântat *Simfonia a IX-a* au avut un program amplu și mai greu de executat și de perceput de audiență. În primul concert, s-a prezentat și *Scherazada* lui Rimski-Korsakov și *Ucenicul vrăjitor* al lui Dukas, iar în al doilea *Simfonia dramatică* de Berlioz și *Nocturne pentru orchestră* de Debussy. Toate lucrările înscrise în programul celor două concerte au fost dirijate de Enescu fără partitură.

În dimineața zilei în care a avut loc repetiția cu public pentru concertul din 21 decembrie, Enescu și Cella Delavrancea au dat un recital de sonate clasico-romantice în amfiteatrul Fundației Universitare „Carol I”, în prezența întregii familii regale. Prin acest concert, cei doi muzicieni au reușit să strângă suma de 5.985 lei, în beneficiul Societății „Căminul românesc”,

În concluzie, față de anii anteriori, în perioada 1912-1914, în pofida unui context istoric mai puțin prielnic, activitatea lui Enescu din țara sa natală

¹ OR., în *Steagul*, București, an I, nr. 30, 16 decembrie 1914, p. 2.

² Ibidem.

se intensifică și se extinde pe parte organizatorică, de strângere de fonduri în scopuri caritabile și devine o prioritate în agenda proiectelor sale.

Enescu simte că este momentul cel mai bun să contribuie prin stimularea tinerilor compozitori la construirea unei baze solide pentru o viitoare posibilă școală națională de compoziție. El spunea într-un alt interviu realizat de Leontin Iliescu, publicat tot în ziarul *Universul*: „eu am credința și siguranța că, peste câțiva ani, România va avea și ea, ca celelalte țări, Rusia mai ales, școala ei simfonică națională.”¹ Muzicianul avea convingerea că înființarea Premiului Național de Compoziție ar putea genera, în timp, o producție mai mare de creații care să îmbogățească și să îmborsăteze atmosfera muzicală a țării noastre.

Un alt aspect important de care s-a ocupat Enescu în mod special în această perioadă a fost educarea publicului din România. În provincie, pentru a atrage publicul puțin obișnuit cu muzica savantă, a oferit prin acest prim turneu, din ipostaza de violonist, un program accesibil și foarte atractiv. În capitală, însă, adresându-se, în general, unui public mai evoluat, începe să introducă treptat, mai ales din ipostaza de dirijor, creații mai complexe, cum ar fi fragmente din lucrările reprezentative ale lui Richard Wagner, sau ultima simfonie a lui Beethoven în audiție integrală.

SUMMARY

Camelia-Anca Sârbu

Highlights from the George Enescu activity reflected in the Romanian press of the years 1912-1914

The present study is part of a larger research project, started five years ago, which was based on the identification and research of articles in the Romanian press regarding George Enescu. The purpose of this scientific approach consists in bringing some additions and clarifications related to the biography of the musician, his concert activity and creation, his opinions that he does not hesitate to express in the interviews published over time in the Romanian press, how was received by the Romanian public.

This study is focused on the period before and since the beginning of the First World War, 1912-1914, three years in which the Romanian press mainly reflects Enescu's presence in his country. The musician made a remarkable contribution to the development of musical life in the capital and in the provinces, both through his concert performances, by enriching the concert repertoire, especially as a conductor, but also as a violinist or pianist, and by supporting contemporary local musical creation.

¹ Leontin Iliescu, în *Universul*, București, an XXXI, nr. 293, 24 octombrie 1913, p. 1.